

Аркадія Буценка. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : Румес, 2016. 126 с. з іл. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/09/People-with-disability-and-army-conflict-in-Eastern-Ukraine.pdf> (дата звернення: 01.06 2019).

7. Загублені в папірцях: дотримання соціальних прав внутрішньо переміщених осіб. / О.А. Біда, А.Б. Блага, О.П. Ляшук, О.А. Мартиненко, С.Д. Мовчан, Б.С. Мойса, Р.В. Рачок, В.В. Філатов; за заг. ред. А.П. Буценка: Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : КИТ, 2017. 66 с. з іл. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/zagubleni_ukr.pdf (дата звернення: 01.06 2019).

8. Підсумки моніторингового візиту до м. Ковеля Волинської області: мініпроект Української Гельсінської спілки з прав людини та Уповноваженого ВРУ з прав людини. Київ, Умань : УГСПЛ, 2016. 63 с. URL: <http://hro.org.ua/files/docs/1493037154.pdf> (дата звернення: 01.06 2019).

9. Місцевий індекс прав людини м. Дніпро: Звіт моніторингу / Д. Рева, Н. Кожина, Ю. Полехіна; ред. Б. Мойса. 15 с. URL: <http://hro.org.ua/files/docs/1523076887.pdf> (дата звернення: 01.06 2019).

10. Про затвердження Миської комплексної програми соціального захисту населення міста Запоріжжя на 2016–2018 роки № 9 від 25.12.2015. *Офіційний сайт Запорізької міської ради*. URL: <https://zp.gov.ua/uk/sessions/41/resolution/4365> (дата звернення: 01.06 2019).

11. Підсумки моніторингової місії «Дотримання прав людини органами місцевого самоврядування у місті Запоріжжі та в окремих інституціях Запорізької області»: мініпроект Української Гельсінської спілки з прав людини та Уповноваженого ВРУ з прав людини. / авт. кол.; узагальнення А. Галай. Київ, Умань : УГСПЛ, 2016. 91 с. URL: <http://hro.org.ua/files/docs/1493038223.pdf> (дата звернення: 01.06 2019).

12. Підсумки моніторингового візиту до м. Вознесеньська Миколаївської області: мініпроект Української Гельсінської спілки з прав людини та Уповноваженого ВРУ з прав людини. Київ, Умань : УГСПЛ, 2016. 90 с. URL: <http://hro.org.ua/files/docs/1493037948.pdf> (дата звернення: 01.06 2019).

13. Підсумки моніторингового візиту до Харківської області: мініпроект Української Гельсінської спілки з прав людини та Уповноваженого ВРУ з прав людини. Київ, Умань : УГСПЛ, 2015. 39 с. URL: <http://hro.org.ua/files/docs/1493038102.pdf> (дата звернення: 01.06 2019).

14. Підсумки моніторингового візиту «Дотримання прав людини органами місцевого самоврядування у місті Чернівці та окремих районах Чернівецької області»: мініпроект Української Гельсінської спілки з прав людини та Уповноваженого ВРУ з прав людини. / авт. кол.; узагальнення А. Галай. Київ, Умань : УГСПЛ, 2016. 98 с. URL: <http://hro.org.ua/files/docs/1493037532.pdf> (дата звернення: 01.06 2019).

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2019.4.50>

ЩОДО МЕТОДОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ СПІВВІДНОШЕННЯ ЕКОНОМІКИ ПРАЦІ ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

REGARDING THE METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE RELATIONSHIP OF LABOR ECONOMICS AND LABOR LAW

Ваганова І.М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правового регулювання економіки

Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Нові ринкові умови суттєво впливають на сферу застосування праці, визначаючи значні зміни в характері трудових відносин. Необхідною умовою зростання продуктивності праці виступає розвиток ринкових відносин та розширення товарних ринків.

Аналіз спеціальної літератури свідчить, що серед учених та практиків немає не тільки єдиного уявлення та позиції про зміст та сутність економіки праці, але й не визначені загальні підходи до вирішення цієї теоретико-методологічної проблеми. Між економікою праці та трудовим правом є тісний взаємозв'язок, в основі якого лежить єдиний об'єкт вивчення – праця. Праця виступає фактором, важливим чинником економічного процесу, що визначає трудомісткість та ефективність економічних процесів у країні. Без залучення працівників та застосування їхньої праці практично неможливо буде будь-яка виробнича діяльність.

Оскільки праця є базовою категорією як для економіки праці, так і для трудового права, метою цієї статті стало дослідження методологічних аспектів співвідношення понять «економіка праці» та «трудове право». Проаналізовано теоретичні позиції наукової думки щодо базових підходів до змісту та сутності зазначених категорій як у праві, так і в економіці. Встановлено, що до предмета економіки праці та трудового права входять не всі різновиди праці, а тільки такий її різновид, як наймана праця. Співвідношення економіки праці та трудового права розглянуто як діалектику змісту та форми. Досліджено, що у процесі розвитку зміст та форма перебувають у складній взаємодії, у якій зміст зрештою відіграє визначальну роль. Дослідження методологічних аспектів співвідношення економіки праці та трудового права можна використати для більш глибокого аналізу питань їх взаємодії, враховуючи розвиток сучасної економічної та правової сфер.

Досліджуючи питання взаємодії економіки праці та трудового права, можна відзначити, що в умовах сьогодення економічні відносини можуть нормально функціонувати лише у правовій формі. Тому право – це природна форма економічних відносин та складник гармонійного розвитку економічних відносин. Проте у контексті дослідження цього питання у науці є досить прогалин у питаннях, які потребують більшої уваги як з боку економістів, так і з боку правознавців.

Ключові слова: економіка праці, трудове право, наймана праця, діалектика змісту, діалектика форми.

New market conditions significantly influence scope of work, defining significant changes in the nature of the labor relations. Development of the market relations and expansion of commodity markets acts as a necessary condition of increase in productivity of work.

The analysis of special literature demonstrates that among scientists and practitioners there is not only uniform of idea and positions of contents and essence of economy of work, but also the general approaches to the solution of this teoretiko-methodological problem are not defined. Between economy of work and the labor law exists close intercommunication, which cornerstone the only object of studying – work is. Work acts as a factor, an important factor of economic process that defines labor input and efficiency of economic processes in the country. Without involvement of workers and application of their work any production activity will be almost impossible.

As work is basic category both for work economy, and for the labor law, researches of methodological aspects the ratio of the concepts “work economy” and “Labour law” became the purpose of this article. Theoretical positions of a scientific thought of rather basic approaches of contents and essence of the specified categories as in the rights and in economy are analyzed. It is established that to a subject the economy of work and the labor law enter not all kinds of work but only its such version as wage labor. A ratio of economy of work and the labor law it is considered as dialectics of contents and a form. It is investigated that in development contents and a form are in difficult interactions in which the contents plays eventually the defining role. A ratio of economy of work and the labor law issues of their interaction can use researches of methodological aspects for deeper analysis considering development of modern economic and legal spheres.

Investigating issues of interaction of economy of work and the labor law, it is possible to note that in the conditions of today the economic relations can function normally only in a legal form. The volume, the right are a natural form of the economic relations and a component of harmonious development of the economic relations. However, in the context of a matter research in science there are enough gaps in the questions requiring bigger attention both from economists, and from jurists.

Key words: labor economics, labor law, hired labor, dialectics of content, dialectics of form.

Вступ. Стаття присвячена актуальній проблемі методологічного співвідношення категорій «економіка праці» та «трудова праця». Актуальність дослідження проявляється крізь призму розуміння спільного об'єднуючого явища – праця, яке є філософським, економічним та правовим феноменом. У статті розглянуто наукові позиції відомих дослідників щодо змісту та сутності зазначених категорій.

Мета дослідження полягає у аналізі теоретичних підходів до розуміння процесу праці як у філософії, економіці, так і у праві.

Літературний огляд. В економічній літературі є різні підходи до визначення поняття «економіка праці».

Наука економіка праці сформувалась на Заході, в Україні воно є порівняно новим спрямуванням. Тому поняття «економіка праці» отримало найбільш детальну характеристику саме в західній літературі.

Як свідчить аналіз спеціальної літератури, серед учених та практиків немає не тільки єдиного уявлення і позиції про зміст та сутність економіки праці, але й не визначені загальні підходи до вирішення цієї теоретико-методологічної проблеми. Вважаємо, що варто погодитися з позицією М.О. Волгіна, що для визначення поняття «економіка праці» необхідно дати дефініцію поняттям «економіка» та «праця» [1, с. 54].

Наукові словники визначають економіку: як «сукупність галузей країни...» [2, с. 48], «сукупність виробничих відносин...» [3, с. 87], «систему економічних наук, що вивчає економічні відносини у суспільстві» [4, с. 159], «науку про господарство, способи його введення людьми, відносини між людьми у процесі виробництва та обміну товарів, закономірності протікання господарських процесів» [5, с. 65] тощо.

Іноді економіку розуміють досить вузько, зводячи її до окремих сфер або секторів господарювання, ізолювавши процесів та явищ. Такий теоретичний підхід в економіці не можна виключати. Однак і для перебільшення його методологічної точності також немає підстав.

На думку В.І. Кушліна та М.О. Волгіна, під економікою у широкому розумінні доцільно розуміти динамічну суспільно організовану систему господарювання, що забезпечує процес виробництва, розподілу, обміну та споживання суспільно корисних матеріальних благ та послуг [6, с. 713].

У науковій літературі справедливо відзначається, що праця є базовою категорією як для економіки праці, так і для трудового права.

Вважаємо, що варто розділити думку О.М. Курінного, що людське суспільство не може існувати без застосування його членами своїх здібностей до праці [7, с. 19].

Ф. Енгельс зазначав, що праця «є першою основною умовою всього людського життя, причому такою мірою, що ми у відомому сенсі маємо сказати: праця створила саму людину» [8, с. 134].

Як відзначав М.Г. Александров, у праці знаходить свій прояв особливий, специфічний вплив людини на природу. Оригінальність ознаки праці полягає у тому, що результат впливу заздалегідь усвідомлюється виконавцем як мета, з якою він і погоджує спосіб та характер своїх дій. Учений вважав, що саме завдяки праці люди відділили себе від тваринного світу, навчившись панувати над природою, накладати на неї свою волю. Праця завжди є вольовою, доцільною діяльністю, спрямована на створення тих чи інших споживчих цінностей [9, с. 5].

З позиції філософії праця є важливим проявом людської сутності, основним способом та засобом існування людини, єдністю всезагального, особливого та одиничного. Т.С. Васильєва зазначає, що у всезагальному плані праця виступає як найвища форма матеріальної активності, найвищий спосіб руху та розвитку людини, у особливому плані праця є конкретним процесом перетво-

рення природи та людини і як цей процес здійснюється індивідом, праця завжди індивідуальна [10, с. 196].

На думку О.Л. Мазіна, праця – це доцільна діяльність людей зі створення матеріальних та духовних благ, необхідних для задоволення потреб кожного індивіда та суспільства загалом [11, с. 21].

М.О. Волгін дає таке визначення «праці»: процес свідомої доцільної діяльності людини, за допомогою якої вона змінює предмети природи та пристосовує їх для задоволення своїх потреб [12, с. 55].

Л.С. Таль відзначав, що «для того, щоб матеріальна річ проявила свою здатність задовольняти людські потреби, свою корисність, необхідний той чи інший зовнішній на неї вплив, який може виходити від будь-якої особи. Робочою силою людини управляє тільки її воля та розум; в них вона проявляє свою духовну особистість. Її праця відіграє роль творчого фактора та самостійного джерела благ» [13, с. 168].

В економічній літературі працю прийнято розглядати як систему, яка має такі властивості: цілісність, ємерджентність, цілеспрямованість, ієрархічність, самоорганізація, адаптивність, подільність та інтегрованість [12, с. 81].

Таким чином, поняття «праця» виступає одночасно як філософська, економічна та правова категорія. При цьому до предмета економіки праці та трудового права входять не всі різновиди праці, а тільки такий її різновид, як наймана праця.

У літературі з економіки праці для характеристики найманої праці використовують поняття «робоча сила».

А.Б. Докторович зазначає, що під робочою силою слід розуміти фізичні та розумові здатності до праці, якими наділена людина і які вона застосовує, коли необхідно відтворити матеріальні та духовні блага [12, с. 75].

Деякі економісти пропонують використовувати термін «функціональна робоча сила», зазначаючи, що для роботодавця важлива реалізація трудових можливостей працівника, оскільки один і той же потенціал працівника може бути реалізований по-різному залежно від продуктивності його праці, мотивації [11, с. 32].

Під час характеристики найманої праці О.В. Кузьменко відзначає, що такий вид праці є несамостійним, оскільки здійснюється в інтересах роботодавця та під його керівництвом, але водночас це праця юридично вільної людини [14, с. 85–86].

Вважаємо, варто розділити позицію Є.Б. Хохлова, що у реалізації принципу свободи праці з'являється безліч вільних людей, які наділені здатністю до праці та готові цю працю надати. Таким чином, можна умовно говорити про існування ринку праці, за якого попит на працю висуюють роботодавці, пропозицію – працівники [15, с. 27].

На думку Р.Дж. Еренберга, Р.С. Сміта, економіка праці – це сфера економіки, що досліджує організацію та функціонування ринку праці, рішення діючих та майбутніх учасників цього ринку, державну політику, яка пов'язана із зайнятістю та оплатою праці [16, с. 3]. Таким чином, на думку цих авторів, економіка праці вивчає різні аспекти функціонування ринку праці і насамперед поведінку роботодавців та працівників у відповідь на дію загальних стимулів у вигляді заробітної плати, цін, прибутку та негрошових факторів у галузі трудових взаємин, наприклад умов праці.

У літературі економіка праці визначається з різних позицій. З точки зору О.Л. Мазіна, економіка праці являє собою галузь економіки, що досліджує організацію та функціонування ринку праці, рішення діючих та майбутніх учасників цього ринку, державну політику, яка пов'язана із зайнятістю та оплатою праці [11, с. 16]. Л.П. Владимірова вважає, що під економікою праці слід розуміти соціально-економічні відносини, що виникають у процесі праці під впливом різних факторів [17, с. 7].

З точки зору О.І. Рофе економіка праці являє собою частину економічної науки, що вивчає закономірності та економічну ефективність трудових процесів [18, с. 7]. На думку М.О. Волгіна, економіка праці – це динамічна суспільно-організована система, в якій проходить процес відтворення робочої сили: її виробництво – формування (підготовка, навчання, підвищення кваліфікації працівників тощо), розподіл, обмін та споживання – використання, а також забезпечуються умови та процес взаємодії працівника, засобів та предметів праці [12, с. 56].

Визначившись з поняттям «економіка праці», наступним кроком вважаємо за доцільне дати дефініцію поняття «трудове право».

І у вітчизняній, і зарубіжній юридичній літературі немає єдиного розуміння щодо визначення поняття права, а тим більш однозначного про нього уявлення. Спектр думок досить широкий та різноманітний. Окрім безлічі інших причин, він частіше зумовлюється різними уявленнями про ступінь впливу традиційних ідей природного права на сучасні теорії права, суперечливими підходами правовиків до вирішення проблем співвідношення в його понятті загальнонародського та загальнонаціонального, з одного боку, та класового – з іншого.

Досить яскраво такі обставини мають прояв у аналізі літератури з теорії права. Якщо порівнювати визначення поняття права та підходи до його вивчення, характерні для радянського періоду, з визначенням поняття в пострадянський період, то можна зробити висновок, що перші базуються на виключно класових постулатах, а другі – відкидають класовість, апелюючи до загальнонародських цінностей та інтересів.

У рамках класового підходу дає визначення поняттю право Л.С. Явич, який стверджує, що воно являє собою систему нормативно-обов'язкового регулювання поведінки людей, що підтримується державою та висловлює матеріально зумовлену волю пануючого класу [19, с. 111].

С.С. Алексєєв дає таке визначення поняттю «право»: «право – це соціально-класовий, нормативний регулятор, який виражає та покликаний забезпечити зведену у закон державну волю економічно пануючого класу і який втілений у системі загальнообов'язкових, формально виражених норм, діючих через суб'єктивні права та обов'язки, та підтримується силою державного примусу» [20, с. 80].

Прикладом позакласового підходу до визначення поняття «право» можна привести визначення В.М. Хропанюка, який вважає, що право – це система загальнообов'язкових правил поведінки, які встановлюються та охороняються державою та виражають загальні та індивідуальні інтереси населення країни та виступають державним регулятором суспільних відносин [1, с. 142].

Доцільно зупинитися на визначенні поняття «право», яке дав М.Й. Байтін, у якому вдало «поєднались» вищевказані підходи: «Право є системою загальнообов'язкових, формально визначених норм, які виражають державну волю, її загальнонародський та класовий характер; видаються або санкціонуються державою та охороняються від порушень, поряд із заходами виховання та переконань, можливістю державного примусу; є власно-офіційним регулятором суспільних відносин» [21, с. 145].

Тепер звернемося до дефініції поняття «трудове право».

Р.З. Лівшиць відзначав, що трудове право являє собою галузь права, що регулює майнові, управлінські та охоронні правовідносини у праці [22, с. 18–19]. З точки зору Ю.П. Орловського, трудове право являє собою систему правових норм, що встановлюють трудові права та гарантії їх реалізації [23, с. 8].

Вважаємо, що співвідношення економіки праці та трудового права необхідно розглядати як діалектику змісту та форми.

Як відзначає В.В. Орлов, зміст та форма перебувають у єдності, основну роль в якій відіграє зміст. Перевага змісту перед формою пояснюється тим, що форма, структура або сукупність зв'язків між елементами є вираженням природи цих елементів, бо елементи вступають у зв'язок один з одним, створюючи тим самим форму або структуру. Між тим визначена змістом форма володіє самостійністю та активністю. Джерелом цієї відносної самостійності є те, що зв'язки між елементами залежать не тільки від природи елемента, що вступає у зв'язок, але і від природи інших елементів, від сукупної природи елементів, завдяки чому форма набуває деякої незалежності та активності. У процесі розвитку зміст та форма перебувають у складній взаємодії, у якій зміст зрештою відіграє визначальну роль. При цьому форма ніколи повністю не відповідає змісту, вона завжди тією чи іншою мірою відстає від неї, є більш консервативною ніж зміст. Протиріччя між формою та змістом періодично вирішується шляхом приведення форми до більшої відповідності змісту, однак ніколи не може бути подолано повністю. Виражаючи основні тенденції змісту, форма може випереджати у своєму розвитку окремі консервативні елементи змісту [24, с. 100–101].

Варто погодитися з позицією Р.Г. Губенка, який стверджує, що правовідносини «є відображенням «знятої форми» реальних суспільних відносин, що встановлює правовий зв'язок між його суб'єктами» [25, с. 113].

Можна погодитися з С.С. Алексєєвим у тому, що відправним у формуванні правовідносин є реальні, фактичні відносини – економічні, політичні та інші [20, с. 335].

Варто розділити позицію Р.О. Халфіної, яка пише: «правовідношення, будучи реалізацією норми, являє собою разом з тим і конкретне суспільне відношення, втілене в юридичну форму. Поєднання вказаних моментів – ключ до розуміння місця правовідношення в системі правового регулювання» [26, с. 36].

С.С. Алексєєв стверджує, що у сфері економічного життя правовідносини входять в юридичну надбудову як форма реальних відносин власності, економічного обміну та інше. Причому правовідносини через єдність юридичної форми та матеріального змісту є свого роду сполученням між базисом та надбудовою. Правовідносини включаються в механізм здійснення економічних законів, безпосередньо вплітаються в економічне життя; через правовідносини активна енергія права по закономірній правовій дійсності ланцюгу зворотного зв'язку (юридичні норми – правовідносини – їх матеріальний зміст) переходить у систему реальних, фактичних відносин, передається йому, організовуючи та впорядковуючи ці відносини [20, с. 335].

Ю.Г. Ткаченко зазначає, що правовідносини – «обов'язковий засіб у механізмі правового регулювання, тобто якщо цей механізм приводиться в дію, то він не може оминути стадію правовідносин» [27, с. 74].

С.Ю. Головіна вбачає, що трудові правовідносини існують у нерозривній єдності з підставами їх виникання – трудовим договором [28, с. 103].

Є.Б. Хохлов дає таке визначення трудового правовідношення: виражене в юридичній формі суспільно-трудове відношення, в рамках якого одна особа (працівник) реалізує свою здатність до праці під керівництвом іншої особи (роботодавця) за винагороду [29, с. 105].

Трудові відносини перебувають у постійній динаміці. О.І. Процевський у зв'язку з цим пише: «Процес виникнення, зміни та припинення суспільних відносин, що становлять предмет трудового права як системи, – це послідовна зміна станів підсистем у його рамках під впливом внутрішніх та зовнішніх умов» [30, с. 27].

У літературі прийнято виділяти майнові та немайнові елементи трудового правовідношення. Так, С.О. Иванов, Р.З. Лівшиць та Ю.П. Орловський підкреслювали матеріальний характер суспільно-трудових відносин та констатували,

що у трудових відносинах велике значення має майновий характер. Крім того, ці вчені виокремлювали організаційний елемент у складі правовідношення, наприклад встановлення роботодавцем правил внутрішнього трудового розпорядку та підпорядкування йому робітників. Однак указані дослідники відзначали, що поєднання майнових та організаційних елементів не вичерпує змісту трудових правовідносин. До них входять також і особисті немайнові відносини, пов'язані з працею [31, с. 78, 95, 97, 181].

Справедливо також відзначає професор М.Й. Бару, який вважав, що «у всіх випадках і всі суб'єкти трудових правовідносин поряд з майновими правами набувають і немайнові права, що підлягають охороні та захисту від будь-яких їх порушень. По суті, йдеться про моральні стимули до праці» [32, с. 101].

Вважаємо, що варто погодитися з думкою С.Ю. Головіної, яка стверджує, що трудове правовідношення складається з двох елементів – майнового та немайнового, які співіснують у визначеній єдності та забезпечують у одному випадку учаснику правовідношення майновий інтерес, у іншому – інтерес моральний. При цьому майновий забезпечує регулювання відплатної функції найманої праці, а немайновий елемент регулює особистісні взаємини сторін трудового договору та забезпечує захист специфічних нематеріальних благ, що притаманні сфері найманої праці [28, с.106].

При цьому виокремлення елементів у складі трудового правовідношення не позбавляє його органічно присутньої цілісності. Так, В.М. Скобелкін відзначає, що «трудове правовідношення неподільне. Виокремлення з нього того чи іншого елемента означає припинення самого правовідношення. Одні елементи не можуть існувати ізольовано від інших» [33, с. 90].

Висновки. Дані здійсненого аналізу дають змогу зробити висновок про те, що поняття «праця» і надалі являє собою проблемну категорію як у філософії, економіці та праві, враховуючи багатолітній інтерес дослідників-науковців до цього явища. Праця є основною умовою життя людини у соціумі. Вона посідає вагомe місце у регулюванні процесів економічного існування індивідів та є головним елементом у сфері трудових правовідносин. Описана у статті методика співвідношення дає нам уявлення про те, що економіка праці може реально функціонувати тільки у правовій формі. Це свідчить про те, що право є природною формою економіки та дає справжню можливість продуктивного розвитку економічних відносин. Проведений аналіз показує, що натеper необхідне існування об'єктивно обгрунтованого єдиного бачення наукової думки щодо взаємодії економічних та правових інститутів. Це дасть можливість вирішення питань реформування економічних процесів у житті суспільства та їх правового забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Хропанюк В.Н. Теория государства и права : учебное пособие для вузов. Москва : Отечество, 1993. 343 с.
2. Киперман Г.Я. Рыночная экономика : словарь / Э.А. Азроянц, А.А. Алякин, Л.М. Бадалов и др.; Под общ. ред. Г.Я. Кипермана. 2-е изд., доп. Москва : «Республика», 1995. 495 с.
3. Ожерельев О.И. Политическая экономия : словарь / под ред.: О.И. Ожерельева, А.В. Улюкаева, И.П. Фаминского. Москва : Политиздат, 1990. 606 с.
4. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. 2-е изд., испр. Москва : ИНФРА-М, 1999. 479 с.
5. Экономический словарь-справочник, предназначенный для студентов экономических вузов / Под ред. В.М. Родионовой. Москва : Финансы и статистика, 1993. 400 с.
6. Волгин Н.А. Государственное регулирование рыночной экономики : учебник / Рос. акад. гос. службы; под ред. Н.А. Волгина, В.И. Кушлина. Москва : Экономика, 2000. 735 с.
7. Куренной А.М. Трудовое право России : учебник. Москва : Юристъ, 2006. 493 с.
8. Энгельс Ф. Диалектика природы. Архив К. Маркса и Ф. Энгельса. Кн. 2. Москва-Ленинград : Изд. АН СССР, 1946. 358 с.
9. Александров Н.Г. Трудовое правоотношение : монография. Москва : Проспект, 2009. 344 с.
10. Васильева Т.С. Социальная философия : учебное пособие. 4-е изд., перераб. и доп. / Т.С. Васильева, В.В. Орлов; Перм. гос. ун-т. Пермь, 2007. 352 с.
11. Мазин А.Л. Экономика труда : учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 080104 «Экономика труда». 3-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. 574 с.
12. Волгина Н.В. Экономика труда: рыночные и социальные аспекты : учебно-методический комплекс для подготовки магистров / Бабич А.М. и др.; под ред. Н.В. Волгина; Российская акад. гос. службы при Президенте Российской Федерации. Москва : Изд-во РАГС, 2010. 367 с.
13. Таль Л.С. Цивилистическое исследование. Ч. 1: Общие учения, 1913; Ч. 2: Внутренний порядок хозяйственных предприятий, 1918. Ч. 1–2. Ярославль : Тип. Губ. правл., 1913. 632 с.
14. Кузьменко А.В. Предмет трудового права России: опыт системно-юридического исследования. Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. 274 с.
15. Хохлов Е.Б. Правовое регулирование труда в современных условиях : автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора юридических наук. Специальность 12.00.05 – Трудовое право; Право социального обеспечения. Санкт-Петербургский государственный университет. Санкт-Петербург, 1992. 31 с.
16. Эренберг Р.Дж., Смит Р.С. Современная экономика труда. Теория и государственная политика. Москва : Изд-во МГУ, 1996. 800 с.
17. Владимиров Л.П. Экономика труда : учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Дашков и Ко, 2002. 300 с.
18. Рофе И.А. Экономика труда : учебник для вузов по специальности 080104 «Экономика труда» и другим экон. специальностям. Москва : КноРус, 2010. 391 с.
19. Явич Л.С. Общая теория права. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1976. 298 с.
20. Алексеев С.С. Общая теория права. В двух томах. Т. I. Москва : Юрид. лит. 1981. 361 с.
21. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права : учебник для вузов. Москва : Юрист, 2004. 511 с.
22. Лившиц Р.З. Трудовое право России : учебник для вузов / Отв. ред. Р.З. Лившиц, Ю.П. Орловский. Москва : Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М, 1999. 480 с.
23. Орловский Ю.П., Нуртдинова А.Ф. Трудовое право России : учебник. Юридическая фирма Контракт, Инфра-М, 2008. 608 с.
24. Орлов В.В. Основы философии. Часть первая. Общая философия. Вып. 1 : учебное пособие. 3-е изд., перераб. и доп. Пермский университет. Пермь, 2001. 216 с.
25. Губенко Р.Г. Советский народ – субъект конституционных правоотношений. *Советское государство и право*. 1980. № 10. С. 114–115.
26. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. Москва : Юр. лит. 1974. 340 с.
27. Ткаченко Ю.Г. Методологические основы теории правоотношений. Москва, 1977. 221 с.
28. Головина С.Ю. Трудовое право России : учебник для вузов / Под ред. С.Ю. Головиной, М.В. Молодцова. Москва : НОРМА, 2008. 704 с.
29. Хохлов Е.Б. Трудовое право России : учебник для вузов. / под общ. ред. Е.Б. Хохлова, В.А. Сафонова. Москва : ИД Юрайт, 2010. 671 с.
30. Процевский А.И. Предмет советского трудового права. Москва, 1979. 223 с.
31. Иванов С.А., Лившиц Р.З., Орловский Ю.П. Советское трудовое право: вопросы теории / Отв. ред.: Иванов С.А. Москва : Наука, 1978. 368 с.
32. Бару М.И. Охрана трудовой чести по советскому законодательству. 1966. 104 с.
33. Скобелкин, В.Н. Трудовое правоотношение. Москва : Вердикт-М, 1999. 372 с.